

บทที่ หก

โครงเรื่อง นิสสัยตัวละคร ฉาก และดนตรี

ในคำนำพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา นี้ มีประโยชน์น่าสนใจอยู่แห่งหนึ่งว่า แก่นของละครเรื่องนี้มีที่คิดอยู่ในพระทัยเป็นเวลาช้านานมาแล้ว จึงเมื่อพิจารณาอนุรูปไปตามที่ทรงกลาวไว้ในคำนำก็จะปรากฏความคิดเห็นประจักษ์แก่ใจเราว่า มัทนะพาธาไม่ได้อาศัยเค้าเรื่อง หรือมีเค้าเนื้อเรื่อง หรือคัดคอนเนื้อเรื่องมาจากที่ใดเลยมัทนะพาธาเป็นผลของความคิดอันเกิดจากจินตกวีอันแท้จริง ชรรมาเรื่องที่คิดเองยอมมีโครงอันตั้งเป็นจุดขึ้นตามความคิด แล้วก็คลี่คลายขยายเรื่องออกจากจุดไปตามแนวความคิดเป็นระเบียบสอดคล้องกันสมเหตุผล สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางโครงเรื่องและกำเนิดจุดของเรื่องไว้โดยที่หนางเอกของเรื่องถูกสาปเป็นดอกไม้ คือ ดอกกุหลาบ อันเป็นดอกไม้ที่คนทั้งโลก ทุกชาติ ทุกภาษานิยมวางาม และหอมชื่นใจยิ่งกว่าดอกไม้ชนิดอื่น และเมื่อใดทรงกำเนิดจุดของเรื่องขึ้นแล้วก็ทรงวางโครงเรื่อง เป็นการคลี่คลายจุดที่ใดทรงกำหนดไว้นั้น โดยที่หนางเอกคือ นางเทพธิดาปฏิเสธไม่ยอมรับความรักของสุเทษณ์เทพบุตรผู้มีอำนาจ จึงต้องถูกสาปให้จากฟ้าตกลงมาเป็นต้นกุหลาบในโลกมนุษย์ ความสำคัญในการคลี่คลายจุดของเรื่องอยู่ที่คำสาปของสุเทษณ์ ด้วยคำสาปนั้นได้มีขออนุญาตให้ต้นกุหลาบกลับกลายร่างเป็นนางมนุษย์ได้เป็นเวลาวันหนึ่งกับคืนหนึ่งในวันเพ็ญ แลถาแมนวามัทนามีความรักใคร่ในชายใดก็ขออนุญาตให้คงรูปเป็นมนุษย์อยู่ใดตลอดไป ขออนุญาตนี้เป็นการให้โอกาส ให้มัทนากลับกลายร่างเป็นนางงามมีชีวิ ตจิตใจดีและมีความรักใคร่ ฉะนั้นเมื่อนางได้กลายร่างเป็นมนุษย์ในวันเพ็ญ และได้พบกับชัยเสน ความรักก็พลอชิงเกิดขึ้น ด้วยขออนุญาตในคำสาปของสุเทษณ์เอง ทำให้เรื่องมัทนะพาธดำเนินต่อไป โดยอาศัยเรื่องรักระหว่างชัยเสนและมัทนาเป็นเค้าโครงสำคัญคลี่คลายออกไป จนกระทั่งถึงที่สุด มัทนากลับต้องคำสาปซ้ำเป็นครั้งที่สอง ให้คงรูปเป็นต้นกุหลาบอยู่ตลอดไป จะกลายร่างเป็นมนุษย์อีกไม่ได้อีก เรื่องจึงได้จบลงด้วยความเศร้า ถ้าหากว่าในคำสาปครั้งแรกของสุเทษณ์นั้นมิได้มีขออนุญาตไว้ดังกล่าแล้วมัทนาก็จะจากสวรรค์ลงมาถือกำเนิดเป็นต้นกุหลาบชาคอนไปเลยทีเดียว ประวัติอันน่าฟัง เต็มไปด้วยความหมายอันกินใจของดอกกุหลาบ มีนัยยารักอันชวน

ของมีทนาและชัยเสนประสมอยู่ก็จะไม่บังเกิดขึ้น ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า การคลี่คลายจุดของละคร เรื่องนี้อยู่ที่ข้ออนุญาตในคำสาปเป็นสำคัญยิ่ง

บทละครเรื่องมีทนะพาธา มีเค้าโครงวางไว้เป็นสองภาค คือภาคสวรรค์และภาคพื้นดิน ในภาคสวรรค์เป็นจุดของเรื่อง กล่าวถึงเหตุการณ์ที่มีทนางเทพธิดาถูกสุเทพเมพบบุตรกริ้วโกรธเพราะไม่โยกมือต่อความรักของสุเทพเม จึงต้องถูกสาปให้ลงมาบังเกิดเป็นตนกูหลายในมนุษยโลก ส่วนในภาคพื้นดินเป็นเรื่องของมีทนาดลัดดาออกจากจุคภาวหลังที่ได้ออกสาปแล้ว ในการนำตัวละครสำคัญอีกตัวหนึ่ง คือ ชัยเสน ให้มาพบกับมีทนา เชื้อการดำเนินเรื่องต่อไปนั้น สมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ได้ทรงกำหนดเค้าเรื่องให้ชัยเสนออกประพาสป่า มาถึงที่มีทนางอยู่ในหิมะวัน และเพื่อที่จะให้เรื่องดำเนินไปตามความมุ่งหมายของเรื่องที่ยึดเอาความรักเป็นปัจจัยสำคัญ ก็ได้กำหนดให้บุคคลคู่นี้รักกัน นับแต่เวลาแรกพบเป็นการแสดงให้เห็นถึงความรักอันรุนแรง เหลือวิสัยที่บุคคลใด หรืออำนาจใดจะยับยั้งได้ และผลแห่งความรักแรกพบได้ทำให้คนทั้งสองมีจิตประเวณีถึงกัน และคล้ายกับมีอำนาจประหลาด มาบรรดาลให้เกิดความถึงกันโดยธรรมชาติ ดังหนึ่งนั่งเข้าสู่ออกไม ทั้งชัยเสนและมีทนาไม่ระแวงห่วงไหวต่ออันใดหมด นอกจากมอบดวงใจให้กันแล้วก็ได้อภิเษกกันสมใจปรารถนา การวางโครงเรื่องต่อไปที่จะให้ความรักกลายเป็นความเจ็บหรือเคียดแค้น ก็คือให้ความรักนั้นต้องประสบอุปสรรค เป็นการวกให้เรื่องกลับเข้ามาจบลงที่ตรงจุดตั้งไว้เดิม คือนางกลายเป็นดอกกุหลาบ ประหนึ่งว่าเป็นตำนานจริง ๆ ดังที่ให้ชื่อเรื่องไว้ อันอุปสรรคของความรักนั้น ขอมมีจริงตามปกติธรรมดาโลก ในนิยายรักจึงมีอุปสรรคอยู่ทุกเรื่องไป ในวรรณคดี อุปสรรคของความรักมีแปลก ๆ กัน เช่นเรื่องศกุนตลา ของกาลิทาส - รัชชกวี มีคำสาปแช่งของฤาษีหรวาสเป็นอุปสรรคให้นางศกุนตลาและท้าวทุษยันตต้องพลัดพรากจากกันไปเป็นเวลานานปี หรือเรื่อง โรมิโอแอนด์จูเลียต ของ เซกสเปียร์ ก็มีความเป็นศัตรูกันระหว่างตระกูลเป็นเครื่องกีดกันไม่ให้ความรักของตัวละคร เอกดำเนินไปโดยราบรื่น อุปสรรคของความรักในชีวิตจริงมีไต่ต่าง ๆ นานาอันใด ในนิยายก็มีไต่ต่าง ๆ นานาอันนั้น ผิดกันแต่ชีวิตจริงนั้นกรรมเป็นผู้บรรดาล แต่ในความคิดนิยายอยู่ในความคิดของนักประพันธ์ สุกแล้วแต่จะเห็นอุปสรรคอย่างใดเหมาะสมควรกับเรื่องก็นำมาใช้เป็นโครงดำเนินเรื่อง สำหรับในเรื่องมีทนะพาธานี้ สมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ยึดเอาเหตุการณ์ หึงหวงแกล้งใส่ร้ายกันทำให้คนกลางหลงเชื่อฝ่ายธรรม แล้วฝ่ายธรรม

ก็ถูกลงโทษ คล้ายกับเรื่องไชยเชษฐา กับนางสิวมลในสังข์ทองกับนางจันทวี ในนิยายดังกล่าวนี้ ฝ่ายธรรมกลีบชนะ และจบดี (Happy Ending) ตามคตินิยมชาวละครไทย ส่วนในมัทนะพาธา ฝ่ายธรรมชนะ แดงบราย (Tragic Ending) ตามคตินิยมชาวฝรั่ง สำหรับในเรื่องมัทนะพานี้ อุปสรรคของความรักก็คือความหึงหวงของนางจันทิมเทวีภรรยาของชัยเสน ผู้ซึ่งได้ใช้อุบายใส่ร้ายมัทนาจนเป็นเหตุให้มัทนาถูกกำจัดออกไปจากนครหัตตินาปุระ อุบายที่นางจันทิมเทวีคิดให้คนมาตั้งพิธีทำเสน่ห์ในส่วนหลวง เพื่อให้ชัยเสนจับใจ และจะโคกถ่าวหาว่า มัทนาเป็นผู้ให้มากระทำให้ชัยเสนต้องสิ้นพระชนม์ และให้ความรักระหว่างมัทนากับอำมาตย์ศุภางค์โคสมปรารถนานั้น มักจะเป็นที่นิยมกันในแบบนิยายของไทย ๆ คนสมัยใหม่อาจเห็นเป็นอุบายคั้น ๆ ไม่น่าจะเป็นไปได้ แต่ในสมัยโบราณความเชื่อเช่นนี้เป็นความเชื่อรุนแรง และถือกันว่าเป็นการประกอบกรรมชั่วอย่างร้ายแรงที่สุด มัทนาย่อมจะต้องได้รับโทษหนัก เป็นอุบายที่เราอาจรู้สึกได้ว่า ชัยเสนพระทัยเบา แดงจะยกเหตุนี้มาคิดไม่ถนัดนัก ในชีวิตจริง คนฉลาดยอมเขลาไปได้บางครั้งบางครั้งก็มีเหมือนกัน ผู้ที่ประสพเคราะห์กรรมยอมมีโมหะมีคัมภีระเห็นอะไรถูกผิดไม่ว่าในในเรื่องละครซึ่งเมื่อต้องการจะให้เรื่องเป็นไปเช่นนั้นยอมเป็นไปก็ได้ ๆ ตกใจจะพิจารณาแง่ใด ๆ ก็ตาม เหตุผลครั้งนั้นนับว่าเป็นการพอเพียงที่เดียวสำหรับเหตุการณ์ชนิดนี้ ถ้าจะพูดเป็นกลาง ๆ จะถือว่าเป็นการวิบัติกรรมบังเอิญให้เป็นไปก็ไม่ได้

มัทนะพาธา เป็นเรื่องที่เกิดความสะเทือนใจความอารมณ์เศร้า ๆ สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงให้เราเห็นแก่นแท้ในความรักอันซาบซึ้งของชัยเสนและมัทนา ด้วยวิธีดำเนินเรื่องดังกล่าวมาแล้วในบทก่อน ดังนั้น อุปสรรคของความรักที่มาจากบุคคลทั้งสองให้จากกันโดยฉับพลันทันด่วน จึงนำมาซึ่งความสะเทือนใจอย่างแรง เพราะเป็นธรรมดาของมนุษย์ปุถุชน การพลัดพรากจากบุคคลหรือสิ่งเป็นที่รัก ย่อมเป็นความทุกข์สาหัส ยิ่งการดำเนินเรื่องได้แสดงให้เห็นถึงความรักที่มิตอกันราวกับจะกลืน ความเคียดแค้นอันเกิดแก่การต้องแยกจากกันก็ย่อมเป็นความทุกข์เหนือความทุกข์ใด ๆ มัทนาเมื่อเป็นนางฟ้าต้องคำสาปให้จากสมบัติทิพย์แห่งสวรรค์มาเป็นแค่เพียงคนไมคนหนึ่ง ก็ยังไม่ปรากฏความโศกเศร้าเท่ากับ มัทนาเมื่อเป็นนางมนุษย์แล้วต้องจากชัยเสนราชสามี เห็นไควนางมีความตรมตรอมใจและมีความกระวนกระ

วายเป็นใครที่จะกลับไปสู่ชายเส้นอีก นางเฝ้าแต่ถอนวอนสู่เพศอยู่ตลอดเวลา ๓ สัปดาห์ เพื่อขอให้สุเทพเมษช่วยให้ชายเส้นกลับมาหานางไปยังเดิม คังนี้ใครเล่าจะประมาณถึงถึงความทุกข์ที่ทรมานจิตใจมีหนาในเวลานานถึง ๒๑ วัน และใครเล่าจะคะเนถูกว่าในระหว่างนั้นชายเส้นจะมีความทุกข์ระทมด้วยความอาลัยรักมีหนาสักเพียงใด - เหล่านี้ ล้วนเป็นความสะเทือนใจที่พระองค์คุณิพนธ์โลกก่อให้เกิดแก่ผู้ดู

เรื่องมีทนะพาชาตั้งตนขึ้นด้วยความสุขอันสดชื่นของคู่สวาท คอมาเหตุการณณ์แปรไป ความสุขสำราญเปลี่ยนเป็นความเศร้า แลวความสะเทือนใจควยควมเศร้านั้นก็เริ่มทวีขึ้นทีละน้อย นับแต่เวลาที่มีหนาถูกกำจัดออกจากเมือง เป็นลำดับมา จนกระทั่งถึงตอนที่น่างถูกสุเทพเมษสาปซ้ำอีกเป็นครั้งที่สอง ให้นางกลับกลายเป็นคนกุกหลาบตลอดไป จะเปลี่ยนรูปเป็นอื่นอีกมิได้ ครั้นแล้วความเศร้าใจที่ทวีขึ้นตามเนื้อเรื่องนั้นก็บรรลุถึงจุดยอด (Climax) อันเป็นที่สุดแห่งความเศร้า เมื่อมีหนากลายร่างเป็นคนกุกหลาบแล้วก็เป็นเวลาพอที่ชายเส้นตามมาถึง มีหนาเฝ้าคอยชายเส้นอยู่ตลอดเวลา ๓ สัปดาห์ ควบวงใจอันเต็มไปด้วยความทุกข์ระทมขมขื่น แต่ครั้นถึงเวลาที่ชายเส้นเสด็จมาเหมือนใจปรารถนา มีหนาก็หาใจอยู่รับ - ความปลาบปลิมอันนั้นไม่ นางใดกลายเป็นคนกุกหลาบไปทั้งที่หัวใจยังระทมทุกข์ควย - ความรัก และ ความไม่สมปรารถนา การจากกันไปของคู่รักอื่น ๆ แมวว่าจะเป็นการตายจากกันไป ก็ยังมีหนทางหวังว่าจะได้พบกันอีก อย่างน้อยที่สุดก็ในชาติใหม่ ภพใหม่ แต่การจากของชายเส้นและมีหนาเป็นการจากที่สิ้นศูนย์ มีหนาก็ต้องเป็นคนกุกหลาบไม่โสมนุษย์มีวิญญาณ อันจะไค่ทราบรสแห่งความรักอีกต่อไปเลย จึงเป็นการจากที่กอดความเศร้าสลคใจอย่างใหญ่หลวง จุดยอดของความเศร้าสะเทือนใจของเรื่องรวมอยู่ในการมาของชายเส้นหาไป ความวิปโยคของตัวละครทั้งสองตรงนี้แหละเป็นเครื่องจูงผู้ให้เกิคอารมณร่วมในความเศร้าสลคอย่างยิ่ง ถ้าจะเปรียบเรื่องมีทนะพาชากับการฟังดนตรี ก็เหมือนดนตรีที่ขึ้นตนควยทำนองเพลงอันไพเราะก่อให้เกิดความรื่นรมย์ใจกอน แลวก็เปลี่ยนทำนองเป็นเศร้า บรรเลงคอย ๆ ซา ๆ คอมากี่ประสานเสียงใหญ่ฟังบึงเกิดความกระวนกระวาย คังขึ้น ๆ ถึงที่สุดก็หยุดเงียบลงพร้อมกันในทันทีทันใด ปล่อยให้ผู้ฟังเกิดความวังเวงใจ มีรอยระลึกของความคั่นเตนกระวนกระวายเศร้าหมองคางอยู่ในอารมณ์ ในการวางโครงเรื่องมีทนะพาชา ให้เป็นละครประเภทสลคใจนี้ เราจะเห็นไค่ประจักษ์ชัดว่า สมเด็จพระ

มงกุฎเกล้าฯ ทรงแสดงพระปรีชาสามารถเป็นอย่างเอกในการสร้างความสะเทือนใจอย่างโศกซึ่งให้แก่มิใช่ จะหาใครงเรื่องใด ๆ เสมอเหมือนโคโยก

ในการพิจารณาโครงเรื่องมีทนะพาชา เราจะเห็นว่าตัวพันอยู่ในชนมธรรมนิยมประเพณีต่าง ๆ ของชาวภารตวรรษหลายอย่างตวงประการ การวางโครงเรื่องให้เป็นไปตามคตินิยมและขนบภูมิประเทศเช่นนี้ เป็นของทำโคโยก ไม่มี ความรู้เชี่ยวชาญแตกฉานในทางนี้แล้วจะทำไม่ได้เป็นอันขาด จึงเป็นการสมควรที่จะกล่าวบางสิ่งบางอย่างที่เป็นส่วนสำคัญไว้ให้เห็น สมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ โคทรงกำหนดเอาภารตวรรษในโบราณสมัย เป็นสถานที่ที่สมมุติว่าเรื่องมีทนะพาชานี้เกิดขึ้น และคตินิยมทั้งหมดที่ทรงนำมาใช้ในการพระราชนิพนธ์ละครเรื่องนี้ ก็เป็นแบบอย่างของชาวมัธยมประเทศ เราจะเห็นได้จากเริ่มเรื่องด้วยการวาดรูปนางเป็นประมุข สุธะเพณโคให้ให้จิตรระรถสารถิ ออกทองเที่ยวไปทั่วจักรวาท เพื่อวาดรูปนางที่มีรูปโฉมงดงามมาให้เลือกเป็นมเหสี การที่ต้องใช้วิธีให้คนลอบเข้าไปในที่ระโหฐานและวาดรูปนางงามที่อยู่บนนั้น เป็นด้วยประเพณีของชาวตะวันออกโดยทั่วไป ไม่นิยมให้หญิงที่เป็นโสเภณีในสถานที่เปิดเผย หญิงจะทองเก็บตัวอยู่แต่ในฉะเพาะเชคคชของตน ดังนั้นถ้าชายใดต้องการจะทราบว่าหญิงใดมีรูปปลัดขิมะองามเพียงใด ก็ต้องใช้วิธีลอบเข้าไปวาดรูปหญิงนั้นมากู การวาดรูปนางงามเช่นนี้มีปรากฏอยู่ในวรรณคดีหลายเรื่อง เช่น เรื่องอิเหนา จรกาในหาวคภาพนางบุษบาไปใหญ่ หรือเรื่องพระอภัยมณี ก็มีการวาดรูปนางละเวงแจกบรราคษัตริย์ต่าง ๆ ในมาช่วยรบพระอภัย

อนึ่ง เนื่องจากประเพณีนิยมชคชวางมิให้หญิงชายมีโอกาสพบปะรู้จักกัน อย่างธรรมดาถึงกล่าวแล้ว การที่จะนำตัวละครเอก คือ ตัวพระ กับนาง โหโคพบกันเพื่อการดำเนินเรื่อง กวีชาวมัธยมประเทศจึงนิยมใช้วิธีให้ตัวพระกับตัวนางโคพบปะ รู้จักกันอย่างบังเอิญ คือ วางโครงเรื่องให้ตัวพระออกทองเที่ยวไปจนโคพบกับตัวนางที่จะเป็นคู่ครอง มีวรรณคดีหลายเรื่องที่ดำเนินเรื่องแบบนี้ เช่น เรื่องศกุนตลา ท้าวทษณ์ตเสด็จประพาสป่าดาเนื่อ และโคพบกับนางศกุนตลา เรื่องอนรุทษและสมุทระโชนกัเช่นเดียวกัน อนรุทษและสมุทระโชนกัโคเสด็จไปประพาสป่าและโคได้รับความอนุเคราะห์แก่ออกูลจากรุกชเทวดา ช่วยคุมสมให้โคพบกับนางที่เป็นเนื้อคู่ แม้เรื่องรามเกียรติ์ก็ดำเนินเคาเรื่องทำนองนี้ กล่าวคือ พระรามทองเที่ยวไปจนโคแสดงความสามารถในการยกศร และโคนางสีกา นอกจากตัวอย่างที่ก-

มากล่าว เรายังได้พบเรื่องทำนองเดียวกันนี้ในวรรณคดีอื่น ๆ อีกหลายเรื่อง ซึ่งเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า กวีอินเดียนิยมนำตัวละครเอกมาให้พบกันอย่างบังเอิญ เรื่องมัทนะพาธา ก็คงกัน สมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ได้ทรงใช้ความนิยมในการสร้างเค้าโครงเรื่องให้เป็นที่ไปตามแบบของภารตะวรรษ ตัวเอกของเรื่อง คือ ชัยเสนเสด็จประพาสป่าลาเนื้อ แล้วติดตามกวางงามตัวหนึ่งไปจนกระทั่งไปถึงถิ่นที่อยู่ของนางเอก คือ มัทนา คนทั้งสองจึงได้มีโอกาสพบและรักกัน ตามที่ปรากฏอยู่ในเค้าโครงเรื่องนั้น

การออกไปตั้งประพาศพรตอยู่กลางป่า บำเพ็ญตะบะกิจถว้การบูชาไฟ และทรมาณร่างกายอย่างตัวละครกษัตริย์ในเรื่องมัทนะพาธา เป็นคตินิยมอย่างหนึ่งของชาวมัธยมประเทศในสมัยโบราณ มีปรากฏอยู่ในวรรณคดีทั่วไปของอินเดีย เช่น พระวิศวามิตร ในเรื่องรามเกียรติ์ หรือ พระกัมมะมุณี ในเรื่องศุภนคตา เป็นต้น ในเรื่องมัทนะพาธา พระกษัตริย์ออกป่าเพื่อบูชาพรตอยู่กลางหิมะวัน จึงได้นางมัทนามาเลี้ยงไว้ที่อาศรม

ในเรื่องมัทนะพาธา อาถรรพเวทเป็นส่วนสำคัญในการอาศัยวางโครงเรื่อง คือความเชื่อถือในเวทมนต์ และของขลังต่าง ๆ ดังได้กล่าวมาแล้วในบทก่อน สมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ได้นำเอาอาถรรพเวทมาใช้ที่นับว่าเป็นส่วนสำคัญของเรื่องถึง ๒ หน หนแรกก็หมายถึงวิเศษมนต์ โยคะนิทรา เรียกมัทนามายังวิมานของสุเทพอันเป็นผลให้มัทนาต้องถูกสาปมาเป็นตนกฤดาบ และก็ได้ช่วยอาถรรพเวทนั้นอีกได้เป็นผลให้มัทนาเป็นผู้รับเคราะห์ จนลงท้ายต้องกลายเป็นตนกฤดาบไปจริง ๆ

ขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ เป็นต้นว่า การทำศพหรือการแต่งงาน ก็เป็นประเพณีของชาวมัธยมประเทศที่ถือกันมาแต่โบราณกาล ชัยเสนสังฆนทวัชรชนะให้จัดการปลงศพศุภางค์ แล้วให้เอากระดูกและอังคาร เถาถานลอยไปในแม่น้ำมุนา ทั้งนี้ก็ถือตามประเพณีนิยมของชาวมัธยมประเทศ ที่ว่าเป็นการชำระบาปล้างมลทินโทษทั้งหลายที่ตกค้างใจกระทำไว้เมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่ในหิมะคืนไป ชาวอินเดียนิยมนำคางคกเป็นแม่น้ำที่ไหลจากพระเมาศที่พระอิศวร ส่วนแม่น้ำมุนาเป็นนิ คาสของพระอาทิตย์และนางสันทนา ไหลมาบรรจบกับแม่น้ำคางคกเป็นกระแสเดียวกันมีความศักดิ์สิทธิ์เท่ากัน ผู้ใดได้อาบน้ำได้กินนมเป็นเครื่องช่วยขจัดความไม่บริสุทธิ์และล้างบาปกรรมทั้งหลายที่ใจกระทำไว้ ศุภางค์เป็นราชวัลลภตัวโปรดของชัยเสน รักใคร่นับถือเป็นมิตรสนิท เมื่อตายไป ชัยเสนก็ต้องกระทำอุปการะด้วยวิธีทั้ง เถากระดูกลง

ในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ ความประเพณีนิยม

ในตอนอภิเษกชายเสกกับมัทนา ซึ่งพระกาดะทรงศินดาภิเษกเป็นผู้ประกอบพิธีให้ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าก็ทรงนำประเพณีการแต่งงานของชาวอินเดียในสมัยโบราณมาใช้ ความประเพณีการแต่งงานของชาวอินเดียแต่ครั้งโบราณ จะต้องมีผู้ใหญ่หนึ่ง เป็นผู้ประกอบพิธี และทำหน้าที่เป็นพราหมณ์บูชาไฟ เมื่อผู้ประกอบพิธีทำการบูชาไฟ กล่าวมนต์สรรเสริญพระเป็นเจ้าและเทวดาทิ้งหลาย ขอประทานพรแก่คู่สมรสแล้ว เจาบาวก็จูงมือเจาสาวเดินประทักษิณกองไฟ ๓ รอบเป็นเสร็จพิธี ประเพณีการแต่งงานดังกล่าวนี้ มีในอินเดียมาแต่โบราณดึกดำบรรพ์ ในเรื่องปริยทรรศิกา นาฎิกา สันสกฤต ของพระเจ้าศรีธรรมวารธนะ ซึ่งปกครองมณฑลประเทศในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๒ (พ.ศ. ๑๑๔๕ - ๑๑๕๐) มีกล่าวถึงพิธีแต่งงานประทักษิณกองไฟอยู่แห่งหนึ่ง เป็นพิธีอภิเษกของพระอิศวรกับพระอุม่า ซึ่งนับว่าเป็นคู่อภิเษกคู่แรกของโลก พระพรหมเป็นผู้ประกอบพิธีให้ แต่งไว้เป็นคำฉันท์ดังนี้

ธูมวยากุลทฤณินทฺริโณราหลาทิตากิณี ปุเน

ปศฺยณตีวรมุคฺตสุกานคฺมุจฺ ภูโย หริยา พรหมณะ

เสรชฺษา ปาพนเชน ทูทรปณฺคเต คงคํ ทชา เนทเว

ส ปฺร ศา ทูต ปุสฺตกา กรคฺหเวเชา เคารี สีวายสฺตวະ

สมฺเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ไคทรงถอดเป็นภาษาไทยว่า

แม่เนตรนางจะชยิบ เพราะควันชนะข้าเลื่อง   บังพราวเพราะแสงเรือง

พระจันทร์

แลควยรักนพระพิศตรพระสามิละก็พลัน

กัมพิศตร เพราะช่วยครัน

พรหมา

เคื่องเห็นเงาทรชคณฉิวบทนชา

ว่าทูนพระคงคา

สมร

แต่ข้มขามศิวะทรงกระชับพระวรกร

ขอเคารีบังอร

ชไปรด

แลพระองค์ไคทรงประทานคำอธิบายสำหรับฉันท์บทนี้เป็นใจความว่า พระเคารี (อุม่า) ทำพิธีสมรสกับพระอิศวรคองหน้าพระพรหมผู้กระทำหน้าที่พราหมณ์บูชาเพลิง ที่ว่าควันเขาพระเนตรพระอุม่า คือ ควันที่ภูณรุ แสงจันทร์ทั้งสองจับพระเนตร

พระอุมา คือ แสงพระจันทร์ที่ตกอยู่เหนือพระนลาตพระอิศวร พระเคาริม-
ความอายพระพรหมจึงมพิทครลง ดังนั้นจึงได้เห็นเงาที่เล็บพระบาท เห็นพระอิศวร
ทูนพระคงคาเทวีไวบนพระเคียร ทำให้รู้สึกหึงอยู่บ้าง แต่พอพระอิศวรจับพระกร-
เพื่อจูงเคียนประทักษิณรอบพระอัคนี พระอุมาก็กายแค้น เพราะความปลื้มพระทัย
พิชิตแรงงานของชาวภารตะในสมัยโบราณ ซึ่งกวีครั้งโน้นเขียนขึ้นไว้
เป็นการยกพระเกียรติพระอุมาและพระอิศวร เป็นเจ้า ย่อมเป็นพระยานหลักฐานให้
เราทราบถึงขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวมัธยมประเทศในสมัยโบราณได้เป็นอย่างดี
คือ พิธีอภิเษกระหว่างชายแสนกับมัทนาในเรื่องมัทนะพาธาดำเนินไปตามแบบอย่างที่มี
ปรากฏอยู่ในวรรณคดี จำพวกบทละครของอินเดีย จึงนับว่าสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
โปรดเกล้าฯ เสด็จนำเอาขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวอินเดียมาโชดุดคอง

เมื่อได้พิจารณาเค้าโครงเรื่องมัทนะพาธาโดยละเอียดแล้ว เราอาจ
สรุปกล่าวได้ว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงพระปรีชาสามารถเป็นอย่าง
ยิ่งในการที่ทรงสร้างอารมณ์เศร้าสลดอย่างสุดซึ้งให้เกิดขึ้นแก่เรื่องมัทนะพาธา ด้วย
การวางโครงเรื่องให้ถูกรักของพลัดพรากจากกันอย่างไม่มีการจากของคู่รักใด ๆ ใน
โลกจะเทียบเท่า และนอกจากก่อให้เกิดอารมณ์เศร้ามืดกลาวแล้ว ยังได้ทรงวาด
เค้าโครงเรื่องให้ถูกของตามยุคตามสมัยแห่งภารตะวรรษโบราณ สมกับที่จะให้เป็น
เรื่องของชาวมัธยมประเทศ ที่เกิดขึ้นในมัธยมประเทศนี้โดยเฉพาะ และการที่
ทรงได้ทำเช่นนั้น ก็คงอาศัยพระปรีชาอันแตกฉานและสุทธานอันกว้างขวางของพระ
องค์โดยแท้จริง

อนึ่ง เราจะได้แลเห็นพระปรีชาสามารถของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระ
องค์นี้โดยชัดตระหนักขึ้น ในเมื่อได้พิจารณาถึงการวาดนิสัยของตัวละคร การวาง
ฉาก ตลอดจนไปจนถึงการดนตรี อันได้ทรงกำหนดไว้ในเรื่องมัทนะพาธา สมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าฯ ทรงบรรดูลดสำเร็จอย่างงดงามในการวาดอุปนิสัยตัวละคร โดย
ประการที่สามารถสร้างให้เกิดความรู้สึกว่า บรรดาตัวละครในเรื่องมัทนะพาธานั้น
เป็นประจวบบุคคลในสถานที่เราได้ประสพพบเห็นกันตามธรรมดาทุกวัน จริงอยู่ เรื่อง
มัทนะพาธาเป็นเรื่องของชนชาติหนึ่งในสมัยหนึ่ง แต่นิสัยใจคอ ความรู้สึกนึกคิด
ของมนุษย์นั้น ไม่ว่าจะ เป็นมนุษย์ชาติใด สมัยใด ย่อมอยู่ในลักษณะคล้ายคลึงกัน
คือ มีความรัก ความโกรธ ความอิจฉาริษยา หรือ ความหลง ประจำอยู่ในสันดาน
เหมือนเหมือนกันทุกชาติทุกภาษา และทุกสมัย ในการสร้างตัวละคร เรื่องมัทนะพาธา

สมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ได้ทรงวาทนิสสัย โดยยึดเอาศิลปะซึ่งมีประจำเป็นสันดาน
ของมนุษย์เป็นหลัก เราจึงได้พบตัวละครมีนิสัยต่าง ๆ อย่างเราทุกวันนี้อยู่ในเรื่อง
พรอมบริบูรณ์

เมื่อได้วางนิสสัยใจคองไปแล้ว ความคิดเด่นต่อไปก็คือทรงรักษานิสสัย
ตัวละครให้คงที่ ไม่ปล่อยตัวละครหรือทิ้งตัวละครเสียกลางคันง่าย ๆ สมเด็จพระ
มหาธีรราชเจ้าทรงรักษานิสสัยตัวละครในเรื่องมัทนะพาธาอย่างดีที่สุด นอกจาก
มัทนาและชัยเสนซึ่งมีนิสัยข้อสยตงแตกจนปลาย ควรเป็นตัวอย่างแห่งความรักได้
คุณนางสาวตรีนั้นแล้ว ก็ยังมีตัวพราหมณ์วูฐ ซึ่งวางไว้เหมาะแก่โครงเรื่องอย่าง
ยิ่ง ชรรมา พราหมณ์ยอมมีนิสัยเป็นผู้มีหิริโอตตัปปะ รู้จักละอายและเกรงกลัวต่อ
บาป เมื่อวูฐเป็นชาวมคธ พวกเดียวกับนางจันตี และถูกเกลียดกล่อมด้วยเหตุผล
ที่ควรจะต้องกลัว คุ้มอำนาจยาศาศิเขาครอบง่า ก็ยอมจะคงเห็นผิดเป็นชอบ
แต่ครั้นแล้วความเป็นผู้มีนิสัยละอายต่อบาปนั้นกลับบังคับตนเองให้ทวนมารับสารภาพ
ความผิดของตนต่อชัยเสน การรักษานิสสัยของตัวละครให้เข้ากับโครงเรื่อง สม-
เหตุสมผลเช่นนี้ เป็นที่น่ายกย่องสรรเสริญถึงความประณีตบรรจงของพระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าฯ ในการพระราชนิพนธ์มัทนะพาธาอย่างนัก

การวาทนิสสัยตัวละคร ก็กับการรักษานิสสัยนั้น ๆ ไว้ให้คงที่ เป็นเรื่อง
ที่โลกการประพันธ์ยกย่องนับถือกัน เพราะที่ทำได้เช่นนี้ ย่อมทำให้เกิดความรู้สึก
ว่า ตัวละครนั้นมีชีวิตจิตใจ มีวิญญาณอย่างมนุษย์แท้จริง ไม่ใช่เป็นแต่เพียงตัวสม-
มุติขึ้นที่จะเปลี่ยนแปลงไปตามความปรารถนาของผู้เขียน แล้วแต่จะบรรดาให้เป็น
ไปอย่างไรก็ได้ โดยไม่ต้องคำนึงถึงเหตุผลและความสมจริง สมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ
ได้ถึงแล้วความที่ควรยกย่องในข้อนี้ ในการที่ทรงนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาของพระองค์

สำหรับสถานที่ในการวางโครงเรื่อง ที่สมมุติเอาถาวรระเป็นที่กำ
เน็คเรื่องมัทนะพานั้น ๆ ก็ชอบด้วยเหตุผลและเหมาะสมกับความนิยมของไทย
เนื้อเรื่องมัทนะพาธา กล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นบนสวรรค์ เกี่ยวพันลงมาเป็น-
มนุษย์ในเมืองมนุษย์ ตัวละครในเรื่องเป็นเทพบุตร เทพธิดา แล้วมาเกิดเป็นมนุษย์
ในภาคพื้นดิน และก็ยังติดต่อกับเทวดาอยู่ ความเชื่อถือในเรื่องสวรรค์ เทวดา และ
อำนาจอันเป็นปาฏิหารย์ เป็นต้นว่า การสาปแช่งให้เป็นอย่างหนึ่งอย่างใดตามใจ
ปรารถนา เหล่านี้เป็นคตินิยมของอินเดียโดยแท้จริง จนไม่จำเป็นต้องยกตัวอย่าง

และความเชื่อถือเหล่านี้ ก็เป็นความเชื่อถือของไทยด้วย เพราะไทยเรารับเอา
วัฒนธรรมทางศาสนาและทางไสยศาสตร์ของชาวมัชฌิมประเทศเขาไว้หมด ฉะนั้น
แม้เรื่องมัทนะพาธาซึ่งเขียนสำหรับคนไทย แต่ใช้สถานที่ภารตะวรรษาเป็นฉาก กล่าว
ถึง เทพเจ้า วิทยากร และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายก็ไม่ขัดต่อความรู้สึกของคนไทย
แต่กลับกลมกลืนเข้ากับวัฒนธรรมและความเชื่อถือของเราเป็นอย่างดีคือยกย่อง เรา
อาจกล่าวได้ว่ากรณีที่สมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงกำหนดเอาอินเดียอันเป็นแหล่งกำเนิด
วัฒนธรรมของไทยเป็นสถานที่ของเรื่องละครที่กล่าวถึงความเกี่ยวพันกันระหว่าง
เทวดาและมนุษย์ ฉะนั้น นับว่าชอบควบเหตุผลของเรื่องเหมาะกับความนิยมของไทย
ฉะนั้น การที่ทรงกำหนดเอาภารตะวรรษาเป็นฉากใหญ่ของเรื่อง จึงเป็นความเหมาะ
สมควรประการทั้งปวง

ในส่วนของเวลาของเรื่อง สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าได้ทรงกำหนดให้เป็น
ยุคโบราณในภารตะวรรษา ยุคนั้นการวิทยาศาสตร์ยังไม่เจริญเหมือนอย่างในปัจจุบัน
ความเชื่อถือในไสยศาสตร์ยังหนาแน่นในจิตใจของมนุษย์ เราจะเห็นวรรณคดีสำ
คัญสำคัญของอินเดียโบราณแต่ละเรื่องล้วนแสดงอำนาจอันยิ่งใหญ่ของพระเป็นเจ้า
ตลอดจนความเกี่ยวของกันระหว่างโลกสวรรค์กับมนุษย์โลก ชาวมัชฌิมประเทศใน
สมัยนั้นมีความเชื่อในเรื่องนี้อย่างแน่นแฟ้น เมื่อความเชื่อถือของประชาชนเป็นไป
ในทำนองนี้แล้ว ก็เป็นธรรมดาที่ความเชื่อถือทำนองนี้จะปรากฏอยู่ในวรรณคดีของ
ชาวอินเดีย และเมื่อสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงนำความเชื่อถืออันนี้มาไว้ในบท
พระราชนิพนธ์ สมัยเวลาที่ทรงกำหนดไว้ในบทละครก็เข้ากับเนื้อเรื่องเป็นอย่างดี
เมื่อใดกล่าวถึงความเหมาะสมของเนื้อเรื่อง เกี่ยวกับสถานที่ และ
เวลาแล้ว ก็ควรที่จะได้พิจารณาถึงฉากของเรื่องมัทนะพาธาต่อไป แต่การพูดถึงฉาก
นี้ จะกล่าวแต่ฉากที่มีศิลปะการที่จะวิจารณ์เปรียบเทียบกับฉากละครอื่น ๆ
นักวิจารณ์ที่มีชื่อเสียงหลายท่าน ได้กล่าวชมเชยฉากหน้ามยุ (Balcony Scene)
ในเรื่อง โรมิโอและจูเลียต ของเชกสเปียร์ไว้ว่า เป็นฉากที่เป็นยอดแห่งความ
งดงาม ควบเป็นที่รวมแห่งสิ่งสุนทรทั้งหลาย กล่าวคือ เชกสเปียร์ได้กำหนดเอา
สวนดอกไม้อันสวยงามในยามเดือนหงายจรัสฟ้าเป็นฉาก ตัวละครเอกของเรื่องคือ
โรมิโอและจูเลียต มาพบและพบว่าพลอดความรักอันเป็นอารมณ์ที่สดชื่นเบิกบาน จึงถือกันว่า

เป็นที่รวมแห่งความงามที่ปรากฏแก่ตา ความไพเราะที่ปรากฏแก่หู และความสุสัค
สันที่ปรากฏแก่ใจ เขาไวพธอม คุณลักษณะเหล่านี้ ทำให้นักวิจารณ์ทั้งหลายลงความ
เห็นเป็นเอกฉันท์ว่า ฉากหน้ามุขของเชกสเปียร์ในเรื่อง โรมิโอและจูเลียต เป็น
ฉากที่ "ไม่ตาย" และควรแก่การยกย่องยิ่งนัก

เมื่อหวนมาพิจารณาถึงเรื่องมีทนะพาซา ฉากด้านหน้าอาศรมของพระ
กาละทรคินดูจา (ในองก์ที่ ๓) ซึ่งเป็นฉากป่าหิมะวัน คืนวันเพ็ญ มีตัวละครเอก
ทั้งสอง คือ รัมเบสกับมีทนะ ในบทบาทของความรัก เราก็จะโคพบความงดงาม
ของสวนต่าง ๆ ประสมกันไม่แพ้ฉากหน้ามุขในเรื่อง โรมิโอและจูเลียตนั้นเลย จะ
พิศฉากซึ่งมีป่าหิมะวันเป็นฉากธรรมชาติ มีมุขหน้าอาศรมดูจาเป็นส่วนประกอบฉาก
ทั้งเป็นเวลากลางคืนเกือบทงายกระจาง ประกอบกันเข้าเช่นนี้ ก็ย่อมเป็นทัศนียภาพ
ที่งดงามตระการตา ตัวละครที่พำลอคออกคณอนกันด้วยภาษารักก่อนดูคดีมีรามซึ่งก็
ไพเราะหู นอกจากนี้ ยังใช้เทคนิคประกอบการจัดฉาก ให้มีแสงเงินแสงทองจับ
ทองคำในยามรุ่งอรุณ จึงรวมกล่าวได้ว่า ฉากรักในเรื่องมีทนะพาซา เป็นฉากที่
ประมวลไว้ซึ่งความงามจับตาและจับใจ สามารถกลมอมอารมณ์ของผู้ให้เคลิบเคลิ้ม
ไปตาม จิตว่าเป็นยอดของความงามในกระบวนฉากที่พระองค์ได้ทรงสร้างขึ้น
อย่างพิศเพิ่มกับฉากที่มกยของวางามของเชกสเปียร์ทีเดียว

เรื่องมีทนะพาซาเป็นบทละครพูด แต่ใช้ดนตรีประกอบการดำเนินเรื่อง
ตลอด คือใช้ปี่พาทย์ทำหน้าพาทย์ หรือตลอดเวลาตัวละครพูด การที่ตองใช้ดนตรีคือ
ปี่พาทย์ประกอบ ก็เป็นโดยเหตุที่ว่า มีทนะพาซาเป็นเรื่องละครที่มีการดำเนินเรื่อง
และวิธีแสดงคล้ายละครรำกลาย ๆ ถือเอาศิลปะในทางคู่สวยคู่งาม ซึ่งรวมความไพ
เราะหูเขาไวเป็นส่วนสำคัญด้วย ไม่ใช่ละครพูดสามัญ ซึ่งแสดงและพูดอย่างชีวิตคน
ธรรมดา ฉะนั้น ถ้าหากดนตรีเสียก็จะขาดความสำคัญ คือ รสในทางไพเราะไป
ปี่พาทย์ใช้บรรเลงตอนพ่อนรำในองก์ที่หนึ่ง ซึ่งมีการดำเนินเรื่องเป็น
แบบละครรำของไทยซึ่งตองใช้ปี่พาทย์ประกอบแซกแซงอยู่ด้วยอย่างหนึ่ง ใช้ทำหน้า
พาทย์ในบางตอนที่ต้องการปลุกประสาทผู้ให้ตื่นตื่นให้ดวงงงงวยไปตามจรูชของเรื่อง
เช่น ตอนมายาวินรายมนต์เรียกมีทนะ ปี่พาทย์ทำเพลงกระสันนิบาต แลรวีว - มีทนะ
เค็นออก หรือตอนสุเทนม์สาป ปี่พาทย์ทำเพลงคู่พาทย์ แลรวีว - มีทนะร้องกรีก
ลมลงไปกับพื้น กับใช้ตลอดเวลาพูดเพื่อกลมอมอารมณ์เพล็คเพล็ค รู้สึกถึงความไพเราะ

ผู้ไปตลอดทั้งเรื่อง ตอนไหนควรจะใช้ไม้พาดประกอบบทบาท หรือคลอคำพูดอย่าง
ไรก็ตามเป็นตามแบบหน้าพาทย์ละครว่า ซึ่งพระองค์คุณทรงนิพนธ์ ทรงไว้ซึ่งความรู้
และความชำนาญอย่างยอดเยี่ยมอยู่แล้ว